

«ТЭТИМ» үнкүү абылана
(Ритмика дьарыгыгар саха үнкүүтүн элэмиэннэрин туттуу)

Аан тыл

Оскуола иннинээ5и үэрэхтээһин хаачыстыбыта аныгы олох сайдыытыгар, төрөппүт, общественность ирдэбилигэр сөп түбэһиэхтээх. Биьиги дойдубутугар ону хаачыйар сыаллаах федеральной үөрэх стандарта аан бастаан ылыныллан, о5о тэрилтэтин иитэр - сайыннарар улэтин таһыма сана үрдүк таһымна тахсар тосхоло торумнанна.

Российскай Федерация (68 ыстатыйата) уонна саха Өрөспүүбүлүкэтин (49 ыстатыйа) төрүт сокуоннарынан (Конституцияларынан) хас биирдии норуот бэйэтин төрөөбүт тылын уонна национальной култууратын чөл туругун харыстыыр уонна сайыннарар бырааптаах).

Уларыта тутуу олох бары аранатыгар өтөн киирбититтэн норуот фольклора, искусствота сайдарыгар бол5омто хаһаангытаа5ар да күүскэ туруоруллубута киһини үөрдүөн сөп.

Олохпут сайдарын курдук о5ону уһуйар куруһуоктарга араас пособиелар, кинигэлэр бэчээттэнэллэр, ол гынан баран үнкүүнү үөрэтэр иитээччилэргэ туһааннаах сахалыы тыыннаах пособиелар суохтара баар суол.

Бырайыак о5ону кыра сааһыттан саха норуотун үйэлэргэ муспут баай, дириг ис хобьонноох үнкүүтүн искусствотын нэһилиэстибэтин аныгы оло5у кытта сибээстээн билиһиннэрэр, үөрэтэр.

Саха республикабытыгар о5ону кыра сааһыттан сабалаан саха группатыгар уһуйулар, детсад итиллэччилэригэр, норуотун кэрэ – бэлиэ,

ураты хамсанылардаах үнкүүтүн искусствотын пропагандалыырга уонна сайыннараарга дьулуһуохха наада.

Бу маннык үтүө саҕалааһыннар оҕоҕо кыра сааһыттан кириэхтэрин наада диэнинэн салайтараан, кырачааннар куннээги олохторугар үөрүүнү-көтүүнүүксэтээри, кинилэр барыны – бары түргэнник ылынар саастарын учуоттаан, оҕо тэрилтэтигэр аналлаах саха үнкүүлэрин элеменнэрин «ритмика» дьарыгар туттуохха наада диэн этиэххэ сөп.

Саха үнкүүтүн элэмиэннэрин уһууу кэмигэр оҕо төрөөбүт сирин - уотун, көтөрүн - сүүрэрин, тулалаан турар айылбатын, норуотун үгэстэрин билиһиннэриигэ туһуланаллар. Ити курдук оҕону кыра сааһыттан фольклорго, төрөөбүт тылыгар сыһыаран иитии тоҕоостоох.

Саха оҕотун иитэр төрүт үөрэбин сүтэрбэккэ, билиһини кэмгэ дьон билиитигэр - көрүүтүгэр таһаардахха, оҕону иитэр сахалыы эйгэни, оҕо тэрилтэтигэр үөрэх ис хоһоонун, оҕоҕо туһалаах дьарыгы тэрийдэххэ, аныгы саха ыала оҕону иитэр үөрэбин ылынар кыаба толору үөскүүр.

Түмүктээн эттэххэ, Саха норуотун былыр – былыргаттан оҕону иитэр үгэстэриттэн биир сүдү миэстэни ылар кини төрөөбүт тыла уонна культурата буолар.

Бырайыакка киридилэр сахалыы илии–атах балаһыанньалара, Айыыһыттарга сүгүрүйүү, Саха норуотун олоһун – дьаһабын, төрүт культуратын үөрэтии, көтөрү - сүүрэри үтүктүү, айылбаны араначчылыыры көрдөрөр, оҕоҕо сөптөөх хамсанылар. Бу хамсаныы ис суолтатын уобарастаан көрдөрөр уус - тыллар туһанылынылар.

Үнкүү дьарыгын ис тутулугар кириэр: кириии чааһа, сүрүн үөрэхтээһинэ уонна түмүктүүр чааһа.

Кириии чааһыгар: сүгүрүйүүлэр, илии атах балаһыанньалара,

Сүрүн чааһыгар: саха үнкүүлэрин элэмиэннэрин үөрэтии, хас биридии хамсаныы ис - тутулун оҕоҕо өйдөнүмтүө гына быһаарыы,

Түмүктүүр чааска: үөрэпит матырыйааллары ырытыы.

Бырайыак уһулччу суолтата (актуальность) билинни кэмнэ өй - санаа иэбиллэн эрэр кэмэ тирээн кэллэ. Бу кэмнэ оҕо бэйэтин айылбаттан айыллыбыт уйулбатын тутуһуу, харыстааһын, билии улахан оруоллаах. Саха оҕото хара маннайгыттан төрөөбүт буоруттан силистэнэн – иитилиннэбинэ, кини үтүөгүстэрин чахчы этигэр – хааныгар ингэриннэбинэ, амарах сүрэбин, мындыр эйүн, уран-тарбабын, удьуорун утумнаатабына эрэ саха омук быһыытынан чэчирии сайдар кэскиллээх. Онно дабатан эттэххэ саха үнкүүлэрин элеменнэрин ритмика дьарыгар киллэрэн оҕо эт – хаан өттүнэн сайдарыгар, өйү-санааны сайыннарыыга, толкуйдатыыга тургутар. Маны иитэр улэбэ киллэрэргэ оҕону кыра сааһыттан этигэр – хааныгар ингэ сылдьарын уһугуннаран, айдарыытын арыйарыгар күүс - көмө, тирэх буолуу тоҕоостоох.

Проблемата: аныгы кэм кэрдиитинэн билинни оҕо сахатын тылын, культуратын умунна диэххэ сөп. Онно дэгэтэн эттэххэ дьибэ - кэргэннэ оҕону кыра сааһыттан сахалыы иитээһин суобуттан көстөр.

Ол иһин кыра оҕону иитэр – үөрэтэр уһуяаччылар сахатын тылын, культуратын, фольклорун өрө тутта сылдьарыгар сөптөөх инструменнары булан оҕо тириэрдэхтээх.

Бырайыак сыала: сахалыы үнкүү элеменнарын ритмика дьарыгар үөрэтэн оҕо эт- хаан өттүнэн сайдарыгар, төрөөбүт тылыгар, культуратыгар чугас буолууну тосхойуу.

Бырайыак соруктара:

- оҕо дьобурун көрөн сайыннарыы;
- оҕону саха төрүт культуратын, фольклорун кытта ыкса сибээстээн үөрэтии;
- саха үнкүүлэрин элэмиэннэрин дьарыкка киллэрэн оҕону өй - санаа, эт-хаан өттүнэн сайыннарыы;
- саха үнкүүтүн араас көрүнүн туһанан, оҕо ойуур – дьүһүннуур, образтаан толкуйдуур уонна сангарар дьобурун эрчийии;
- норуот үнкүүтүн, ырыатын-тойугун, оһуокайын сатаан сөпкө толорорун ситиһии;

- ансамбль тэрийэн о5ону коллективка, биир сыалга иитии;
- бэйэтин норуотун, төрүт культуратын киэн туттарга үөрэтии.

Бырайыак сангалы сүүрээнэ (новизна проекта): Бырайыак кыра о5о интириэһин, эт-хаан өттүнэн сайдыытын учуоттаан «ритмика» дьарыгар олох боростуой хамсаныылартан сыыйа уустугурдуллубут хамсаныылары киллэрэн, о5о5о өйдөнүмтүө гына үөрэтээһин. О5о айыл5аттан бэриллибит дьобурун билэн, ис туруга аһыллан, кэрэ5э, үтүө5э тардыһарыгар көмөлөһүү, кө5үтүү.

Практической суолтата (принцип):

Бу бырайыак сыалын - соругун ситиһэргэ

- ✓ о5о сайдарыгар сөптөөх усулуобуйаны тэрийии.
- ✓ о5о эт – хаан, өй - санаа өттүнэн сайдарыгар о5о сааһыттан көрөн үнкүү дьарыгын сөптөөхтүк ыытыы, үөрэтии.
- ✓ о5о сайдарыгар сөптөөхтүк үлэ тэрилин туттуу: аһа5ас дьарыктар, оонньуулар, о5о5о өйдөнөр, көрдөрөр үлэлэр, сахалыы үнкүүлэри туруоруу.
- ✓ о5о өй – санаа, эт - хаан өттүнэн сайдарыгар, сөптөөх сыалы туттан үлэлээһин: о5о өйүн - санаатын сайыннарыы, билиитин - көрүүтүн кэнгэтии, толкуйдатар иитиилэр, этэ - хаана сайдарыгар үнкүү искусствотын интириэһиргэтии.
- ✓ кыра о5о интириэһин, эт - хаан өттүнэн сайдыытын учуоттаан үнкүү дьарыгар сахалыы чэпчэки ис хоһоонноох үнкүү хамсаныыларын туттуу.
- ✓ үнкүү дьарыгар туттуллубут матырыяаллары хатылааһын уонна үйэтитии, хамсаныылары сөптөөхтүк толороругар дьулуһуу, үөрэппит үнкүү элэмиэннэрин туһалаахтык туттуу .

Бырайыак үлэлиир туруга.

1 этап	2 этап	3 этап
Кэтээн көрүү	Практика5а туһаныы	Түмүк

Улэлиир туругун бириэмэтэ

- Балаган ыйа – сөптөөх матырыяаллары үөрэтии, ырытыы. Кэтээн керүү үлэтин сабалааһын (констатирующий этап);
- Алтынныы ыйтан – муус устар ыйга дылы – бырайыагы үлэбэ киллэрии. Экспериментальной үлэ ытыллыыта, бырайыак ис туругун хатылаанхасыһан үөрэтии, туруоруллубут, үөрэтиллибит бырайыагы көннөрөн биэрии (формирующий этап);
- Нам ыйа – түмүктүүрүлэ (контрольный этап).

Бырайыак нэдиэлэгэ 1 куруһуок дьарыга. Бириэмэтэ: орто бөлөх 20 мүнүүтэ, улахан бөлөх 25 мүнүүтэ, оскуолага кириэн иннинээги бөлөх 30 мүнүүтэ эрэйиллэр. Уопсай сыллаагы дьарык ахсаана – 25 дьарык, үөрэтии аналиһа сылга ииккитэ оноһуллар (киирии - балаган ыйыгар, түмүктүүр – нам ыйыгар)

Саха үнкүүтүн элементарин үөрэтэр былаан «Ритмика» дьарыгар үөрэтии 9 ыйдаах үөрэх кэмигэр дьарыктааһын суоттанар: сахалыы бокулуон, көтөрү - сүүрэри үтүктэр, саха олоһун – дьаһаһын көрдөрөр хамсанылар. Сахалыы ооннулартан быһа тардыы.

Бырайыак үлэлиир былаана

Орто бөлөх иитиллээччилэригэр

Ыйа бириэмэтэ	Темата	Үнкүү элэмиэннэрэ
Балаһан ыйа 2023с	Адаптационный период	
Алтынныы ыйа 2023с	«Оһуор»	1) Күннэ сүгүрүүү 2) Хайгатар 3) Уруйдааһын

Сэтгэлийн 2023с	«Ситим»	1) Сүгүрүйүү 2) Түөрэнэлиир хамсааһын 3) Битигэрэти
Ахсынны 2023с	«Сайылык оболоро»	1) БИнах ыаһын 2) Хомус тардыта 3) Иистэнии
Тохсунньу 2024с	«Кыталык»	1) Кынаты 2) Даллацнатылар 3) Тобугу эрэ тарды 4) Көтөөрү бэлэмнэнии
Олунньу ыйа 2024с	«БНыха»	1) Кымыһынан сире – уоту аһаты 2) Атах тэпси 3) Кымыһы амсайы
Кулун тутар 2024с	Саха оонньууларын үнкүүнү кытта сибээстээн үөрэти	1) Бөтүүк киирсиитэ 2) Кулгаахтааһын 3) Харсыһы 4) Кулун куллуруһуу
Муус устар 2024с	«Дэйбиирдээх үнкүү»	1) Дэйбиирдээх хаамы 2) Сүгүрүйүү 3) Хатыһа хаамы
Бам ыйа 2024с	Барбыт үнкүүлэри хатылааһын, өйдөтүү.	

Улахан бөлөх итиллээччилэригэр

Ыйа бириэмэтэ	Темата	Үнкүү элэмизнэрэ
Балаһан ыйа 2023с	Адаптациянны	

	период	
Алтынны ыйа 2023с	«Оһуор»	<ol style="list-style-type: none"> 1) Сүгүрүйүү 2) Өгдөннөөһүн 3) Туос иһит ойуулар 4) Иистэни 5) Дьизэрэнкэй
Сэтинны ыйа 2023с	«Түһүлгэ»	<ol style="list-style-type: none"> 1) Атабы собон хаамы 2) Дибдигэрэти 3) Бүлүүлүү оһуохай
Ахсынны ыйа 2023с	«Сайылык оболоро»	<ol style="list-style-type: none"> 1) От охсуута 2) Чохчоохой 3) Ат сүүрдээһин 4) Тири имитиитэ
Тохсунну ыйа 2024с	«Кыталык»	<ol style="list-style-type: none"> 1) Даллацнааһын 2) Эргийиилэр 3) Ойуулар 4) Үөмэр-үөмэр хамсанылар
Олунну ыйа 2024с	«Алгыс»	<ol style="list-style-type: none"> 1) Кымыһы бэлэмнээһин 2) Дэйбиирдээх хаамы 3) Наяхинский осуохай
Кулун тутар ыйа 2024с	«Тэлээрис»	<ol style="list-style-type: none"> 1) Дьизэрэцкэй 2) Көтөрү - сүүрэри үтүктэн өрө дайыы 3) Далайга көтүү
Муус устар ыйа 2024с	«Дэйбиирдээх үнкүү»	<ol style="list-style-type: none"> 1) Кылыы 2) Кумаартан сапсыныы 3) Арчылааһын 4) Иэхэй-чуохай

Бям ыйа 2024с	Барбыт үнкүүлэри хатылааһын, өйдөтүү.	
---------------	---------------------------------------	--

Оскуола кириэн иннинээ5и бөлөх иитиллээччилэригэр

Ыйа бириэмэтэ	Темата	Үнкүү элэмиэннэрэ
Бала5ан ыйа 2023с	Адаптационный период	
Алтынньы ыйа 2023с	«Оһуор»	<ol style="list-style-type: none"> 1) Туос иһит ойуулар 2) Сап хатыыта 3) Игииннэн аалыы 4) Тацалай хамыы 5) Дьэргэлгэн
Сэтинньи ыйа 2023с	«Түһүлгэ»	<ol style="list-style-type: none"> 1) Көтүү 2) Хайгатар 3) Хаамыы оһуохай 4) Сүһүөхтээн хаамыы
Ахсынньы ыйа 2023с	«Булчуттар»	<ol style="list-style-type: none"> 1) О5унан ытыы 2) Булду маанылааһын 3) Бууртаан ыстаныы 4) Сири - уоту көрүү 5) Өрө тэбэн ыстаныы
Тохсунньу ыйа 2024с	«Туундара»	<ol style="list-style-type: none"> 1) Таба сүүрүүтэ 2) Юкагирдыы хамыы 3) Ыстаныы 4) Хаары хаһан ас булуу 5) Быаны бырагыы 6) Кылыы
Олунньу ыйа 2024с	«Алгыс»	<ol style="list-style-type: none"> 1) Сүгүрүйүү 2) Саламалаах хамсаныы 3) Наяхинский осуохай

Кулун тутар ыйа 2024с	«Хотой»	1) Уйа туттуу 2) Кынаты куурдуу 3) Уһуктуу 4) Көтөргө оцостуу 5) Далайга көтүү 6) Бултааһын
Муус устар ыйа 2024с	«Оһуохай»	1) Хаамыы үнкүү 2) Кириэстии хаамыы 3) Найахы хаамыыта 4) Көтүү
Бам ыйа 2024с	Барбыт үнкүүлэри хатылааһын, өйдөтүү.	

Бырайыак түмүктүүр үлэтэ:

- араас хамсанылары толкуйдаан холбооһун;
- үөрэппит хамсаныларын өйүгэр хатааһын;
- үнкүү уобараһыгар олобуран хамсаныы;
- ырыа тэтимин чопчу истээһин;
- матыыптарынан араарааһын;
- музыка догуһуолунан тэннэ үнкүүлээһин;
- үнкүүнү сабалааһын уонна түмүктээһин.

Бу хардыларынан оҕо үнкүүлүүр дьобура сайдыбытын 3 чааска араарабыт:

- ✓ Бастакы - уһулуччу сайдыы,
- ✓ Иккиһэ – орто таһымнаах сайдыы,
- ✓ Үсүһэ – намыһах көрдөрүү.

Уһулуччу сайдыы – саха культуратын, фольклорун оҕо билэр, сахалыы үнкүү хамсанылары сатаан араарар, үөрэппит хамсанылары билэр,

ырыа уонна музыка тэтимин араарар, көтөр - сүүрэр, үөн - көйүүр хамсанылары толкуйдаан үтүктэр, музыка добуһуолун истэн үнкүүнү салбыыр, түмүктүүр.

Орто таһым - музыканы болбойон истиэхтээх, музыка ис туругун өйдүөхтээх. Дьарык кэмигэр интириэстээхтик кыттыахттаах, ол гынан баран үнкүү хамсанылары толороругар аһыйах сыһаларга болбонтону уурбат.

Алын таһым – болбонтото суох музыканы истэр, иитээччи уөрэтэрин ылыммат, музыка тэтимин араарбат, иитээччи биэрбит сорудаһын ситэри онорбот, үнкүү хамсаныларыгар элбэхтэ сыһар.

Түмүктүүр тыл

«Ритмика» дьарыгар бу бырайыак ситиилээхтик үлэлииригэр саха культуратын, фольклорун диринник үөрэтиэххэ, оһоһо боростуой хамсанылартан сагалаан уустугурдуллубут хамсанылары киллэрэн оһо сайдарыгар быраактикага сөптөөхтүк туһаныахха.

Оһолорбутун кыра саастарыттан, бэйэбит төрүт культурабытыгар сыһыаран үөрэттэхпитинэ, онтон бэйэлэрин төрөөбүт ийэ тылларынан сацардан, чакчы сахалыы сирдээх - майгылаах, өйдөөх - санаалаах ийиилээх - куйуулаах, чэгиэн - чэбдик ыччаты иитэн таһаарарбыт биһиги кэскилбитигэр кыһамныбыт, болбонтобут буолар. Сахабыт культуратын билэр, төрөөбүт тылынан санарар - үөрэнэр оһо билиини кэбэстик ылынар, өйө - санаата туругулар, майгыта- сигилитэ ситэр, иһирэх ийиитэ уһуктар, өлбөтүйэлээһи иитэр- тутар дьобура тобуллар.

Туттуллубут матырыйааллар:

1. «Госхол» бырагыраамма – сага кэрдийс кэмнэ методической босуобуйа (Федеральной государственной үөрэх стандарта – сахалыы оҕо тэрилтэтигэр). Хомуйан онордулар: С.С. Семенова, Д.Г. Ефимова, Ю.В. Андросова . – Дьокуускай, 2-15.
2. «Танцы Саха»- А.Г. Лукина., Якутск - 1995;
3. Алгыс – А.Г. Лукина, М.З. Сивцева, Р.П. Макарова., Якутск - 1992;
4. Танцы Якутии – А.Г. Лукина., Якутск 1989;
5. Танцы земли Олонхо – С.П. Толстякова., Якутск – 1993;
6. Учимся танцевать – З.П. Попова., Якутск - 1992;
7. Ыйыннык уцкуу терминнэрин уонна эйдэбуллэрин тылдыта., Дь-1994;
8. Проблемы танцевальной педагогической деятельности., Новосибирск ЦЭРИС 2014;
9. Уцкуулээ оҕо саас – М.Н. Румянцева., Якутск – 1997;